

Branka Manin*, Elizabeta Serdar**

Obleka ne naredi učenca – projekt Hrvaškega šolskega muzeja

Odijelo ne čini učenika – projekt Hrvatskoga školskog muzeja
The clothes do not make the pupil – a project of the Croatian School Museum

Izvleček

V prispevku je predstavljen projekt "Obleka ne naredi učenca" s katerim se je leta 2004 Hrvaški šolski muzej vključil v vsakoletno akcijo Pedagoške sekcije Hrvaškega muzejskega društva na mednarodni dan muzejev. Hrvaški šolski muzej je pri tem sodeloval s projektom "Obleka ne naredi učenca." Projekt je bil sestavljen iz več delov - dveh gostujočih razstav (muzejska delavnica o kulturni dediščini Mestnega muzeja Šibenik in Mala šola vezanja Narodnega muzeja iz Zadra) in občasne razstave Hrvaškega šolskega muzeja o kulturi oblačenja v šoli in za šolo. Tudi ta razstava je imela dva dela. Prvi del je predstavljal šolska oblačila na prehodu iz 19. v 20. stoletje, ki so bila na stalni razstavi posebej označena. Drugi del občasne razstave pa je predstavil oblačenje v drugi polovici 20. stoletja.

Abstract

This paper presents the project *The clothes do not make the pupil*, the Croatian School Museum's contribution to International Museum Day in 2004, organised by the Section for Museum Education of the Croatian Museum Association. The programme included two visiting exhibitions (a museum workshop on the cultural legacy of the Šibenik Town Museum and a short course in embroidery organised by the National Museum Zadar) and a temporary exhibition of the Croatian School Museum about clothes worn at school. The latter showed school clothing at the turn of the 20th century – permanent display exhibits specially labelled for this occasion – and the clothing worn for school in the second half of the 20th century.

Projektu naproti

V marsičem zanimiva tema o oblačenju v šolskih klopeh je prišla v Hrvaškem šolskem muzeju na vrsto zahvaljujoč skupnim projektom, ki jih že več let pripravlja Hrvaško muzejsko društvo v sklopu muzejsko-eduktivne nagradne igre ob Mednarodnem dnevu muzejev.

* Branka Manin, višja kustosinja, ravnateljica Hrvaškega šolskega muzeja Zagreb. E-pošta: bmanin@hsmuzej.hr

** Elizabeta Serdar, muzejska svetovalka v HŠM, E-pošta: eserdar@hsmuzej.hr

*** Prevod članka: Ljiljana Šuštar, prof. zg. in soc., arhivska svetovalka

Sekcija za muzejsko pedagogiko je leta 2004 že devetič zbrala muzealce, galeriste in arhiviste iz 44 ustanov, tokrat na temo - Obleka. Projekt je postal tradicionalen in se je z območja Zagreba razširil še na druge pokrajine (*županije*) in kraje Kumrovec, Sisak, Pazin, Šibenik in Split. Oblačilna kultura v antiki, Oblačila preteklih dob, Športna obleka, Oblačila prve polovice 19. stoletja, Obleka - družbeni status?, Oblačilna kultura nekoč in danes, Ko si moral oblačila izdelati sam, Ne obleka, pač pa stil naredi osebo, Oblačila po meri narave, Motivi oblačil na slikah starih mojstrov, ... je samo nekaj naslovov tem, s katerimi so muzeji po Hrvaški privabljali obiskovalce, največkrat učence osnovnih in srednjih šol.

Obleka ne naredi učenca

Prepoznamo učence po obleki? Kako se obleči za v šolo? Veljajo za to neka pravila? To je le nekaj vprašanj, ki so se porajala ob premišljanju na temo oblačenja za šolo in v šoli. Danes ob vsakodnevnom oblačenju za v šolo nimamo posebnih pravil. In vsiljuje se naslednje vprašanje: je bilo vedno tako?!

V Hrvaškem šolskem muzeju smo leta 2004 oblikovali program z naslovom *Obleka ne naredi učenca*, ki je sestavljen iz več delov. Muzej je gostil dve razstavi oz. muzejsko-pedagoška programa, ki sta se vključila v temo oblačenja, »*Baštionica*« - delavnica o kulturni dediščini iz Mestnega muzeja Šibenik in *Mala šola vezenja* Narodnega muzeja iz Zadra.

Hkrati je naš muzej izkoristil to temo za dopolnitev stalne razstave, saj zaradi prostorskih omejitev oblačenju nismo mogli nameniti posebnega tematskega dela. Med projektom smo na stalni razstavi oz. njenih razstavnih delih, ki predstavljajo šolstvo na Hrvaškem na prehodu iz 19. v 20. stoletje, obiskovalce usmerili na tiste razstavljene predmete, na katerih se vidijo oblačila, ki so jih nosili učenci, učenke, njihovi učitelji oz. učiteljice. Prvi del ponujenega programa je imel naslov *Šolska oblačila na prehodu stoletja*.

Pomanjkanje originalnih predmetov oz. ohranjenih oblačil je bil vzrok, da smo izdelali replike že za prvo ambientalno predstavitev na stalni razstavi – *Šolska učilnica konec 19. stoletja*. V ambient učilnice so postavljene figure dveh učenek, učenca in učiteljice, manjkala so samo originalna oblačila, ki jih v naših muzejskih zbirkah ni. Na podlagi literature, fotografij in ob sodelovanju s strokovnimi delavci muzeja je kostumografinja kreirala »nova« oblačila. Muzej je kasneje zaopal kostumografu še izdelavo replik šolskih halj in oblačil za muzejske delavnice in druge tematske razstave.

Oblačila najpogosteje niso bila natančno predpisana, odražala so modne smer-nice časa, na oblačenje pa je vplivalo tudi premoženjsko stanje družine in okolica, iz katere so prihajali otroci. Pravzaprav je premoženjsko stanje, način šolanja oz. bivanja med šolanjem določal tudi način oblačenja, po katerem se je učence tudi prepoznalo. Tako so gojenci Kraljevega plemiškega zavoda (*»Kraljevskega plemiškega konvikta«*) na podlagi strogih pravil morali obvezno nositi uniforme. Zavod je bil ustanovljen v

Zagrebu leta 1796 z namenom nastanitve plemiških sinov, ki so se šolali na gimnaziji. Na začetku delovanja je bilo v njem 46 gojencev, a je deloval s prekinitvami, za daljše obdobje in razširjen je bil odprt spet leta 1851, ko je v njem lahko prebivalo 76 gojencev. Tisti, ki niso bivali brezplačno, so plačevali za mesečno oskrbo in obleko 33,50 forintov. O tem kako naj bo mladina uniformirana so razpravljali že leta 1830, ko je zavod upravljal Ignjat Kristijanović. Določeno je bilo, da uniformo sestavlja rdeča kapa, suknjič in hlače modre barve. Predpisanih oblačil gojenci niso sprejemali z odobravanjem – motila jih je rdeča kapa, saj so jih zaradi nje na skupnih sprehodih po zagrebških ulicah dražili otročaji. Dijaki so se upirali, Kristijanović pa jo je po vsej sili želel uvesti, kar bo - pa bo. Nekateri so rdeče kape odklanjali in bili zato tudi izključeni iz zavoda, druge so kot neubogljive ovadili namestniškemu svetu. Nošenje takih uniform so potem le ukinili. Poznejša uniforma (1894/95) je bila sprejemljivejša.

Hrvaški šolski muzej hrani dve dragoceni uniformi oz. oblačili povezani s poklicem učitelja. Eno je uniforma (»odora«) učitelja iz Vojne krajine (mejni obrambni pas pred Turki podrejen Dvornemu vojaškemu svetu na Dunaju) iz obdobja 1815-1871. Muzej je posamezne dele uniforme dobil kot darilo več oseb že leta 1901.

Z dekretom učne dvorne komisije z dne 24. junija 1815 je bila učiteljem ljudskih šol dovoljena uniforma, kakršno so nosili državni uradniki, z oznakami določenimi za učitelje. *Z Najvišjo odločbo (»Previšnjim rešenjem«) iz 21. avgusta 1849 pa je bila predpisana obvezna uporaba uniforme v službi, dovoljena pa tudi zunaj nje.* Uniformo so sestavljali:

- plašč iz sukna kovinsko zelene barve (Stahlgrün) s svetlomodrimi zavihki (Aufschlätze); z dvema nizoma srebrnih ali posrebrjenih gumbov, okrašenih z odtisom dvoglavega orla, robovi plašča imajo svetlomoder obšitek (Passepoil); na zavihku za ovratnik se imeli prišite srebrne izvezene rozete in sicer: učitelji XI. uradniškega razreda eno rozeto, X. uradniškega razreda dve, IX. razreda tri in VIII. uradniškega razreda na srebrnem zavihku ovratnika eno rozeto;

*Oskar pl. Vidale v uniformi gojenca
Kraljevega plemiškega zavoda,
Zagreb, okoli leta 1912.
(Hrvaški šolski muzej, naprej
HŠM, fototeka Mf 66)*

Maturantke Ženskega liceja, Zagreb 1889. (HŠM Mf592)

- hlače iz temno sivega sukna;
- pokrivalo za vsak dan je bila vojaška kapa, za svečanosti pa čelada s konico na vrhu (*»pikač«*);
- bele rokavice iz usnja srne;
- meč (*»Degen«*) shranjen v črni usnjeni nožnici (*»tok«*), ki visi na zlato izvezenem jermenu.

Učitelji državnih šol so morali nositi uniforme od leta 1858. Učiteljem iz Vojne krajine so leta 1865 uniformo le malo spremenili, predvsem v načinu nošenja meča. Ko se je nošenje uniforme tako razmahnilo in so jo nosili tudi tisti, ki niso imeli te pravice, jo je leta 1871 Kraljevo vojaško poveljstvo prepovedalo.

Drugo oblačilo, ki pritegne obiskovalce muzeja, je svečana obleka (*»odora«*) rektorjevega uslužbenca (*»pedel«*). Ti so bili pomočniki, strežniki rektorja, dekana in akademskega zbora ob različnih priložnostih, posebej ob slovesnih obredih – prisega rektorja, doktorska promocija. Pred letom 1918 so bile za praznik sv. Rešnjega telesa znane telovske procesije, na katerih so v slovesnih uniformah banu sledili rektor in dekani, levo ob njih pa rektorjevi uslužbenci (*»pedeli«*). Rektorji, dekani in doktorji

Učenke Višje deklinške šole v Karlovcu, v telovadnici leta 1903. (HŠM Mf 62)

znanosti, ki niso bili plemiškega stanu ob slovesnostih niso smeli nositi »menteno« - oblačilo višjega plemstva (»magnatov«), zato so nosili frake in cilindre. Oblačilo rektorjevega uslužbenca (»pedela«) sestavlja črni plašč, hlače, škornji z ostrogami, sablja z nožnico in jermenom, krzneno pokrivalo (»kalpak«) s perjanico in resami. Obstajala je tudi rdeča »dolma« - huzarska suknja, okrašena z vrvicami, ki pa v muzeju ni ohranjena, kot tudi ne na rektoratu, kjer hranijo najpomembnejše insignije Kraljeve univerze Franca Jožefa I., ustanovljene 19. 10. 1874 (predhodnica je akademija iz leta 1669). Za sprejem vladarja leta 1895 so dobili slovesna oblačila tudi študentje. Uniforma je bila oblikovana po zgledu starih plemiških oblačil s krzneno kapo (»kalpak«), škornji in sabljo. Več kot sto takih oblek po ceni 200 forintov so naročili v Budimpešti.

Iz fotografij v Zbirki originalnih fotografij, katerih izbor smo predstavili tudi na stalni razstavi, lahko obnovimo način oblačenja učencev v vaških in mestnih osnovnih šolah ali srednjih šolah. Na način oblačenja za v šolo je vplival tudi premoženjski položaj družine. Vaški otroci so nosili posamezne dele narodne noše, ki je počasi izginjala iz uporabe. Na fotografiji Deželne sirotišnice barona Edvarda Jelačića na Josipovcu v Zagrebu, odprtem leta 1888, so dečki enako skromno oblečeni. Vzrok temu je gotovo tudi ta, da so imeli pravico v njem prebivati otroci brez staršev in revnih vdov. Varovanci so imeli v zavodu stanovanje, hrano, oblačila in pridobili so osnovno ter obrtno izobrazbo.

Fotografija, ki pritegne in izzove veliko komentarjev obiskovalcev, predstavlja učenke Višje deklinške šole v Karlovcu, v telovadnici leta 1903. To so dekleta v vsakdanjih oblačilih, v dolgi telovadni opremi pred gimnastičnim orodjem in s športnimi

*Učenci v črnih šolskih haljah, II. razred Osnovne šole Nova Kapela, 1966.
(HŠM, fototeka)*

*Učenci v enotnih modrih haljah in suknjičih, II. razred Osnovne šole
Novi Zagreb, 1979. (HŠM, fototeka)*

rekviziti. Res, da so bile pri vadbi bolj lahkotno oblečene, niso pa imele telovadnih dresov kot danes.

Kot vidimo, se šolska uniforma, največkrat kot črno vrhnje oblačilo – halja (»kuta«) pojavi konec 19. stoletja, v prvi polovici 20. stoletja se ji pridruži še francoska kapa. Fantje so nosili črno kapo s senčnikom in na njej pozlačeno številko razreda, ki

*Učenci I. razreda Osnovne šole Nova Kapela v pionirski obleki, 1965.
(HŠM, fototeka)*

so ga obiskovali. Učenci, ki kape niso nosili, so bili kaznovani. V drugi polovici 20. stoletja so bile šolske halje največkrat modre barve. Te spremembe so na razstavi prikazane s fotografskim gradivom zasebnikov pa tudi iz gradiva zbirk muzeja.

Šolske halje – kot šolsko obleko, ki so jo večkrat »uvajali« v šolo – so šolarji morali nositi. Splošno mnenje je bilo, da se posamezni učenci oblačijo za šolo neprimerno, da bi jih lažje prepoznali na ulici ali v šoli pa tudi, da ne bi izstopali otroci, ki so jim starši lahko kupovali dražja oblačila. Kljub temu se je šolska halja sčasoma umikala iz šol. Uveljavilo se je spoznanje, da ni treba siliti otroke v enotno oblačenje kot ga imajo npr. vojaki ali uslužbenci ter da se na neprimernost njihovega oblačenja za v šolo lahko opozori na druge načine.

V drugi polovici 20. stoletja so učenci za posebne slovesnosti nosili pionirsko obleko. Otroci od sedmega do petnajstega leta so bili člani Zveze pionirjev. Poleg tega, da so morali biti pionirji delovni in marljivi, pošteni in dobri, je bil njihov prepoznavni znak tudi obleka. Pionirsko obleko je sestavljala bela bluza oz. srajca (ali majica) in modro krilo oz. hlače, rdeča ovratna ruta in kapa s peterokrako zvezdo in pionirsko značko. Barva pionirske kape je bila najprej (v petdesetih letih 20. stoletja) bela, pozneje pa modra.

Danes srečamo samo še nekaj poskusov vračanja »posebnih« oblačil za v šolo. Na internetu lahko preberemo, da je bilo nekaj spodbud za uvajanje šolskih halj. A ker živimo v času, ki zavrača izenačevanje, tudi v teh primerih niso bili uspešni. Pojavljajo se le kot redki poskusi posameznih šol in lokalnih skupnosti.

Replike šolskih oblačil. Strokovni delavci Hrvaškega šolskega muzeja, projekt Žive slike v Mestnem muzeju Zagreb, 2005. (HŠM, fototeka)

Pri postavljanju razstav se zavedamo nujnosti populariziranja ter približevanja vsebin in tem povprečnemu obiskovalcu. Pri njih smo ugotovili veliko zanimanje za kostumirane figure. Zato smo se odločili za izdelavo replik oblačil za razstavne figure (npr. kot sestavni del razstave *Učiteljice in učitelji 1849-2009*) pa tudi za oblačila za naše delavnice in igralnice (šolske halje za dečke in deklice). Nazorni prikaz se je pokazal za najbolj učinkovit način predstavitve tem in vsebin. Tako so tudi replike šolskih oblačil prispevale k večjemu zanimanju za pedagoške programe, ki postavljajo vse bolj iskani.

Zaključimo lahko z besedami: obleka ne naredi učenca, pritegne pa lahko obiskovalca.

Sklep

Hrvaški šolski muzej se je pri sodelovanju v tradicionalni akciji ob mednarodnem dnevu muzejev 18. 5. 2004 ukvarjal s temo oblačenja v šoli in za šolo. Akcijo organizira Sekcija za muzejsko pedagogiko Hrvaškega muzejskega društva. Ob razmišljanju o temi so se odprla naslednja vprašanja: se učenci ločijo po obleki, kako se obleči za v šolo in ali za to obstajajo neka pravila.

Z občasnimi razstavnimi programi smo skušali opozoriti na različna pravila povezana z oblačenjem za šolo in v šoli skozi čas. Obiskovalcem smo pokazali na dejstvo, da se šolske uniforme pojavijo konec 19. stoletja in da so nošenje uniforme nadzirali. Predstavili smo tradicijo nošenja šolskih halj (posebno v drugi polovici 20. stoletja)

in argumente, ki so govorili v prid nošenju halj. Poudarili smo potrebo in pojavljanje svečanega oblačenja za posebne priložnosti v šoli 20. stoletja – kot je bila to pionirska obleka.

Pomanjkanje ohranjenega originalnega gradiva “šolskih” oblačilnih predmetov nas je spodbudilo k izdelavi replik šolskih halj pa tudi replik oblek za ambientalne predstavitve na stalni razstavi, občasnih razstavah in za posamezne pedagoške programe. Tako je bila sešita obleka učiteljice in učencev za rekonstrukcijo učilnice ob koncu 19. stoletja, obleka učiteljic in učiteljev iz različnih zgodovinskih obdobja za razstavo Učiteljice in učitelji 1849-2009 ter replike šolskih halj in pokrival za deklice in dečke za muzejske delavnice in igralnice. Projekt iz leta 2004 je bil namenjen predvsem osnovnošolcem, temo smo pripravili na zanimiv način in s ciljem posredovati osnovne informacije. Ker je oblačenje za šolo in v šoli vedno aktualna tema, s katero se ukvarjajo tako strokovnjaki kot širša javnost, se bomo z njo gotovo ukvarjali še v kakšnem drugem razstavnem projektu.

Literatura:

- Cuvaj, A.: Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, sv. I.-XI. Zagreb, 1910–1913.
- Hrvatski školski muzej 1901–2001. Katalog stalnog postava. HŠM, Zagreb, 2001.
- http://en.wikipedia.org/wiki/School_uniform, 28. 9. 2011.
- <http://histclo.com/schun/hist/schun-hist.html>, 28. 9. 2011.
- <http://kinkykolumnistica.blog.hr/2008/07/1625125360/kutu-obuci-osebujnost-svuci.html>
- <http://os-marijeiline-umag.skole.hr>, 28. 9. 2011.
- Kralj. plemićki konvikat u Zagrebu 1796–1896. Zagreb, 1896.
- Mirnik, I: Insignije Sveučilišta u Zagrebu: Zgrada sveučilišta u Zagrebu. Postojanost i mnijene. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb 2010.

Sažetak

Odijelo ne čini učenika – projekt Hrvatskoga školskog muzeja

Branka Manin, Elizabeta Serdar

Rad predstavlja projekt Odijelo ne čini učenika kojim se Hrvatski školski muzej uključio u tradicionalnu akciju povodom Međunarodnog dana muzeja u organizaciji Sekcije za muzejsku pedagogiju Hrvatskoga muzejskog društva 2004. godine.

Hrvatski školski muzej u projektu je sudjelovao programom pod nazivom *Odjelo ne čini učenika*. Program se sastojao od više dijelova – dviju gostujućih izložaba (Baštonica Muzeja grada Šibenika i Mala škola veza Narodnog muzeja iz Zadra) te prigodne izložbe Hrvatskoga školskog muzeja odijevanju u i za školu. Program Muzeja sastojao se, također, od dva dijela. Prvi se odnosio na školsku odjeću na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, a u stalnom postavu označeni su predmeti koji prikazuju ili su povezani s temom odijevanja u i za školu. Drugi je dio predstavio odijevanje za školu u drugoj polovici 20. stoljeća.

Zusammenfassung

Das Kleid macht nicht den Schüler – Ein Projekt des Kroatischen Schulmuseums

Branka Manin, Elizabeta Serdar

Das Kroatische Schulmuseum beschäftigte sich bei der Beteiligung an der traditionellen Aktion zum Internationalen Tag der Museen am 18. 5. 2004 mit dem Thema *Kleidung in der Schule und für die Schule*. Die Aktion organisiert die Sektion für Museumspädagogik des Kroatischen Museumsvereins. Bei der Reflexion zu diesem Thema öffneten sich folgende Fragen: Unterscheiden sich die Schüler nach der Kleidung, wie soll man sich für die Schule anziehen und gibt es dafür irgendwelche Regeln.

Mit gelegentlichen Ausstellungsprogrammen versuchten wir auf verschiedene Regeln, verbunden mit der Bekleidungskultur für die Schule und in der Schule im Wandel der Zeit aufmerksam zu machen. Die Besucher wurden auf die Tatsache verwiesen, dass die Schuluniformen gegen Ende des 19. Jahrhunderts erschienen und dass das Tragen von Uniformen kontrolliert wurde. Wir präsentierten die Tradition des Tragens von Schulkitteln (insbesondere in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts) und die Argumente, die für das Tragen von Schulkitteln sprachen. Wir betonten die Notwendigkeit und das Aufkommen von festlicher Kleidung für besondere Anlässe in der Schule des 20. Jahrhunderts – wie zum Beispiel die Pionierkleidung.

Ein Mangel an Originalmaterialien der „schulischen“ Bekleidungsfächer regte uns zur Fertigstellung der Kopien von Schulkitteln und auch der Kopien von Kleidern für ambientale Präsentationen an der ständigen Ausstellung, an gelegentlichen Ausstellungen und für einzelne pädagogische Programme an. Demzufolge wurde ein Kleid für die Lehrerin und für den Schüler für die Rekonstruktion des Klassenzimmers Ende des 19. Jahrhunderts genäht, ein Kleid für Lehrerinnen und Lehrer aus verschiedenen historischen Zeitabschnitten für die Ausstellung Lehrerinnen und Lehrer von 1849 bis 2009 und Kopien der Schulkittel und Kopfbedeckungen für Mädchen und Jungen für Museums-Workshops und Spielzimmer. Das Projekt aus dem Jahre 2004 war vor allem für Grundschüler gedacht, das Thema wurde auf eine interessante Weise vorbereitet, mit dem Ziel, grundlegende Informationen zu vermitteln. Da die Schulbekleidung ein stets aktuelles Thema darstellt, mit dem sich sowohl Wissenschaftler als auch die breitere Öffentlichkeit beschäftigen, werden wir uns damit sicherlich noch in einem anderen Ausstellungsprojekt befassen.